

Dmytro Korbyak

CHURCH CONFERENCE IN LVIV 1891: DISCUSSION QUESTIONS AND THEIR SOLUTIONS

The author of the article views the preparing, course and the results of the church conference in Lviv in 1891. The main questions of discussion and analysis of their solutions are determined. Particular emphasis is placed on the importance of Polish trend in key stages of the conference and approval of its decisions. A role of church leaders and their interaction with the clergy of metropolis in this event are characterized.

Key words: Greek-Catholic Church, Church conference, Sylvestr Sembratovych, celibacy, diocesan synod.

Дмитрий Корбяк

ЛЬВОВСКИЙ СОБОР 1891 г.: ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ И ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

В статье рассмотрена подготовка, ход и результаты Львовского собора 1891 года. Определены основные дискуссионные вопросы и осуществлен анализ их решения. Особый акцент сделан на значении польских сил в основных этапах проведения собора и утверждении соборных решений. Охарактеризованы место церковных иерархов в этом событии и их взаимодействие с духовенством митрополии.

Ключевые слова: Греко-католическая церковь, собор, Сильвестр Сембратович, целибат, епархиальный синод.

Отримано: 20.11.2014.

УДК 94 (437.3)«18/19»:929Шмераль

Юрій Поп, Олександр Кравчук, Наталія Мельник
(Вінниця)

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ БОГУМІРА ШМЕРАЛЯ НА ЧЕСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ (КІНЕЦЬ ХІХ — ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ ст.)

У статті досліджується еволюція поглядів Б. Шмереля на чеське національне питання в імперії Габсбургів з кінця ХІХ ст. і до утворення Чехословацької республіки в 1918 р., а також показана його політична діяльність у міжвоєнний період.

Ключові слова: Австро-Угорщина, Б. Шмераль, соціал-демократична партія, чеські землі, народ, нація, національне питання.

Особа Б. Шмереля (1880-1941 рр.) – вченого, активного діяча чеського робітничого руху в Австрії, одного з лідерів Чехослов'янської соціал-демократичної робітничої партії, теоретика з питань класової боротьби та національних проблем в Австрії, довгий час не привертала увагу чеських істориків. Причина цього полягала у тому, що керівництво Комінтерну, де працював Б. Шмераль у 20-30-х рр. ХХ ст., звинуватило його у нерозумінні ленінської теорії імперіалізму як останньої стадії капіталізму. Лише у 70-80-х роках ХХ ст. чеські історики розпочали поглиб-

лене вивчення робітничого руху в Австрії й місця і ролі у ньому особистості Б. Шмерала. Найбільш ґрунтовно постать Шмерала, його роль в австрійському і чеському робітничому русі показана в трьох монографіях відомого чехословацького історика Я. Галандауера¹. Також до цього питання зверталися такі історики Чехословаччини як Й. Колейка², Й. Кржіжек³, З. Шоле⁴, О. Урбан⁵. Становлення Б. Шмерала як вченого дослідив Ф. Коларж⁶. Крім того, питання австрійського робітничого руху досліджували німецький історик Г. Моммзен⁷ та австрійський Р. Льов⁸.

Мета даної наукової розвідки – показати еволюцію поглядів Б. Шмерала на чеське національне питання наприкінці XIX – в першій чверті XX ст. на фоні розвитку австрійського, чехословацького і міжнародного робітничого руху.

Джерельною базою для написання даної статті слугували праці самого Б. Шмерала⁹ та протоколи засідань VII–XII з'їздів чехослов'янської соціал-демократичної робітничої партії¹⁰.

Богумір Шмераль (25 жовтня 1880 р. – 8 травня 1941 р.) був сином вчителя, шкільні та гімназійні роки прожив в Тржебічі, де 1898 р. отримав диплом. Вже тоді проявляв зацікавлення соціальними питаннями, визрів до атеїзму, схилився до марксизму і соціал-демократичного руху, з 1897 р. став членом Чехослов'янської соціал-демократичної робітничої партії. У 1898–1904 рр. вивчав право у Празі. Був активним учасником студентського руху, спочатку в спілці «Славія», з 1899 р. – в «Академічній читальні». У 1899–1900 рр. редагував «Студентський збірник», виступив в ньому впродовж так званої «гілснеріади» проти антисемітизму, з 1899 р. співпрацював з редакцією чеської соціал-демократичної газети «Право народу», 1901–1918 рр. – був її дійсним редактором. Його журналістська активність у той час була пов'язана з бурхливою кампанією навколо Святовацлавської ощадкаси. Приблизно у 1900 р. Шмераль став активістом чехослов'янської соціал-демократії, був делегатом робітничих зборів, брав участь у полеміці з прихильниками ревізіонізму у редакції партійного видання «Академія»¹¹.

У 1905 р. Шмераль здійснив навчальну подорож до Німеччини, звідки для «Права народу» як її закордонний кореспондент підготував статтю про страйк рурських шахтарів. Побував також в Англії. 1905–1907 рр. взяв участь в організації у Чехії боротьби за загальне виборче право. Одночасно він приділяв увагу теоретичній праці – переклав праці Ф. Енгельса «Походження родини, приватної власності і держави», склав чернетку «Матеріалів до історії робітничого руху в Австрії з окремим поглядом на чеський робітничий рух» (1906 р.), статтю «Ким є і чого хочуть соціал-демократи» (1906 р.)¹².

В особі Шмерала поєднувався практичний політик і марксистський теоретик. Але тільки у виняткових випадках він мав можливість систематично займатися науковою працею, результатом чого були публікації, статті, замітки, виступи, важливі для практичної політики, теорії і практики робітничого руху¹³.

Історією Шмераль займався тоді, коли потрібно було знайти відповідь на актуальні питання сучасності. У минулому Шмерала

цікавили теми, які допомагали йому зрозуміти основні проблеми робітничого руху, його значення та місце в політичній структурі чеських земель Ціслейтанії¹⁴.

В основних програмних, тактичних і стратегічних питаннях робітничого руху, зокрема у проблемах національних, Шмераль поділяв погляди керівництва партії. Ще в 1906 р. Б. Шмераль звернув увагу на всеохоплююче значення Брюннської програми і пропонував знову поглибити єдину національну програму для загальноавстрійської робітничої партії¹⁵. Він бачив зв'язок, який існує між посиленням націоналізму в робітничому русі з опортунізмом та реформізмом керівництва соціал-демократичних партій.

Чехослов'янська соціал-демократія була складовою частиною загальноавстрійської соціал-демократичної робітничої партії. Її поступове організаційне відособлення не означало, що вона позбавилась ідейного впливу всієї соціал-демократії в Австрії. Залежність чеських соціал-демократів від ідейно-теоретичного рівня австрійських соціал-демократів була значною. Але чеські соціал-демократи в національному питанні використовували ідейно-теоретичний спектр з огляду на власні умови діяльності, відмінні від умов німецьких соціал-демократів, оскільки чехи вважались представниками пригнобленого народу. Перед ними не стояв вибір між Австрією або Німеччиною, як перед німецькими соціал-демократами. Чехослов'янські соціал-демократи боролись за федералізовану і демократизовану Австрію. Відкидаючи державне історичне право, чеські соціал-демократи виступали за природне право народу на самовизначення¹⁶.

Брюннська програма з національного питання не стала перешкодою на шляху суперечностей між чеськими та німецькими соціал-демократами в конкретних національно-політичних питаннях. Тому керівництво Чехослов'янської соціал-демократичної робітничої партії вирішило спеціально розглянути всі аспекти національного питання на з'їзді. Своєрідним імпульсом до цього став вихід у світ книги О. Бауера «Національне питання і соціал-демократія» в 1907 р.

У жовтні 1907 р. на VIII з'їзді Чехослов'янської соціал-демократії член її керівництва А. Майсснер запропонував визнати важливість поглибленої розробки соціал-демократичної програми з національного питання і прийняти рішення, щоб одним із пунктів наступного з'їзду партії була доповідь з національного питання¹⁷. На основі удосконалення брюннської програми керівництво партії намагалось перебороти національні суперечності, які загрожували існуванню монархії Габсбургів. Закриваючи дискусію з національного питання на з'їзді, голова партії А. Немец відкрито закликав до єдності дій партій «австрійського Інтернаціоналу»¹⁸. Але чеські, як і німецькі соціал-демократи, розуміли цю єдність з діаметрально протилежних позицій. Причиною же суперечок між ними не було ставлення до Австрії, а, насамперед, профспілкове питання. Підготувати доповідь і виступити з нею на з'їзді було доручено Б. Шмералю.

У цей час він розгорнув активну партійну діяльність. 1 жовтня 1907 р. на сторінках газети «Право народу» була опублікована його стаття «Державне право і національна автономія». 10 серпня 1908 р. він виступив на мітингу в Празі на захист чеських національних меншин. У цей час Шмераль рецензує праці К. Каутського «Національність та інтернаціональність» та К. Данцера «Нова Австрія»¹⁹. 1908 р. журнал «Академія» опублікував статтю Шмерала «Історичний матеріалізм Маркса», опублікованої з приводу 25-річчя від дня смерті К. Маркса. Аналізуючи праці Маркса і Енгельса, Шмераль намагався довести значення основних принципів їх теорії на початку ХХ ст. У висновках автор підкреслював, що «історичний матеріалізм є методом наукового соціалізму» і хоча низка оцінок про певні події Марксом і Енгельсом сьогодні застаріли, їх метод дослідження не змінився і «при сьогоднішньому стані соціальних досліджень залишається вершиною наукового розуміння в цій сфері»²⁰. Стаття Шмерала не знайшла масового відгуку, тим більше не стала початком наукової дискусії з цих проблем. Але її поява свідчила про те, що марксизм і його історико-матеріалістичний метод є складовою частиною чеської думки, а не тільки предметом негативної критики.

Від більшості своїх друзів зі соціал-демократії Шмераль вирізнявся переконаністю в необхідності теорії для організованого робітничого руху і знання марксистської літератури. Марксизм не тільки знав, але повністю з ним ототожнився. Ця його ідейна основа розвинулася у певну внутрішню суперечність не лише у ставленні до офіційної політики керівництва соціал-демократії, але й до власної практики боротьби за звільнення робітників, у якій відіграло ключову роль загальне виборче право і парламент. Шмераль підтримував і захищав інтернаціональний характер робітничого руху, виступав проти націоналізму і опортунізму, представляв чеських соціал-демократів на нарадах і конгресах II інтернаціоналу²¹.

У 1908 р. Шмераль став постійним редактором «Академії», 1909 р. – членом виконавчого комітету ЧСДРП²².

У 1908 р. Чехослов'янська соціал-демократична робітничка партія відзначала 30-річчя свого заснування. Шмераль з цього приводу написав невеличку замітку в «Право народу» і більш об'ємну статтю «Матеріали до історії робітничого руху в Австрії, насамперед чеського». Виникнення чеського робітничого руху Шмераль вважав наслідком промислової революції. Був переконаний у міжнародних коренях чеського робітничого руху, в інтернаціональних зв'язках пролетаріату різних націй монархії Габсбургів. Відкрито проголосив, що виникнення і початок організованого робітничого руху в чеських землях не було справою виключно чеських робітників, а вирішальна роль тут належала більш сильному і організованому німецькому робітничому рухові. В період посилення чесько-німецьких суперечностей у межах соціал-демократичної партії та в суспільному житті чеських земель, така позиція свідчила про принциповий інтернаціоналізм Б. Шмерала²³. Зблизити чеських і

німецьких соціал-демократів повинна була велика маніфестація 1 лютого 1909 р. у Празі. Від імені німецької соціал-демократії на ній виступив В. Адлер, від чеської – Б. Шмераль і А. Немец. Шмераль у своєму виступі підкреслив, що соціал-демократи повинні після запровадження загального і рівного виборчого права перебороти ті величезні труднощі на шляху до соціального визволення пролетаріату, якими бачилися націоналізм, шовінізм тощо. Головним завданням робітничого руху Шмераль вважав розробку власної національної програми, яка б об'єднала всі народи монархії Габсбургів. «Сформулювавши конкретно і ясно свою національну програму, соціал-демократія кожної нації повинна виступити відкрито і безкомпромісно проти націоналізму. Якщо австрійський пролетаріат виконає свою історичну місію в національному питанні, як виконав в боротьбі за загальне і рівне виборче право, це буде записано в історію соціалізму в усьому світі» – підсумував Б. Шмераль²⁴. Головною політичною проблемою Шмераль вважав дуалізм і виступав за реорганізацію Австро-Угорщини в демократичну федерацію рівноправних народів.

Певним парадоксом було і те, що навіть в німецькій частині австрійської соціал-демократії «австрійство» не було загальним і безсумнівним. Сильні позиції зберігали великонімецька традиція і переконання, що, зрештою, настане час домінування Німеччини у Центральній Європі і австрійська соціал-демократія стане частиною Німецької соціал-демократичної робітничої партії. Ці тенденції поширилися на початку ХХ ст., коли кризові явища посилилися на усі сфери життя монархії. Чеські соціал-демократи були в той час більш проавстрійськими, ніж їх німецькі колеги. На думку Шмерала, вони повинні бути ініціатором переговорів з керівництвом загальноавстрійської робітничої партії з питань спільної розробки нової національної програми. Таким чином, виступ Шмерала повинен був зміцнити єдність партії і стимулювати початок глибокого аналізу національних проблем²⁵.

Нова програма мала бути конкретною і об'єднати зусилля соціал-демократів у розв'язанні національних суперечностей. Виступаючи на ІХ з'їзді Чехослов'янської соціал-демократичної робітничої партії, що відбувся 5-8 вересня 1909 р. в Сміхові біля Праги, Шмераль заявив: «Для головної проблеми в соціал-демократії може бути тільки одна позиція. Це проблема національна. В певні періоди історії ми ухилялися від її точного і конкретного аналізу, відкладаючи її рішення на майбутнє. Але цим самим ми викликаємо тільки непорозуміння і невпевненість серед робітників. Робітники не завжди можуть правильно зрозуміти суть національного питання, часто потрапляють під вплив буржуазної агітації, серед робітників різних націй посилюється відчуження один від одного, послаблюється наступальна сила партії у вирішальні періоди боротьби. Тому потрібно не ухилятися від вирішення національних проблем, а глибоко усвідомити їх гостроту і реальність існування»²⁶.

Б. Шмераль стверджував, що розвиток капіталізму висунув на порядок денний утворення великих держав, які сформували

достатньо широкий ринок для капіталістичного виробництва і обміну. Але, з іншого боку, капіталізм ламає феодалні і патріархальні відносини, пробуджує національну самосвідомість і, в зв'язку з цим, національні рухи. Там, де тенденція до виникнення великих державних утворень співпадає з конституюванням сучасних націй, там виникають великі однонаціональні держави (Англія, Франція, Німеччина, Італія). Там, де цього немає, тенденція до утворення великих державних об'єднань зустрічається з тенденцією формування сучасних націй. Результатом цього є те, що в багатонаціональних державах нації ведуть боротьбу за владу, виникає національне питання. В таких державах потрібно створити «повністю нову конституційну і державну форму», яка би відповідала «культурним і національним потребам кожної нації для самостійного розвитку, сучасним економічним потребам, які кожен народ має у багатонаціональній державі»²⁷.

Шмераль, аналогічно німецьким соціал-демократам Реннеру і Бауеру, розумів національне питання як питання культури і мови, тоді як економіку вважав справою держави. Виходячи із цих теоретичних положень, він пропонував радикальну федералізацію Габсбургської монархії на основі національної рівноправності і культурної автономії, демократизації адміністрації за одночасного збереження економічної єдності держави. Суть перетворень Шмераль визначив так: а) здійснення повної національної автономії для кожної національності в Австрії на основі персонального принципу у національно-культурному плані; б) здійснення демократизації, автономізації і децентралізації державного управління і державних установ у межах всієї держави²⁸.

Реферат Шмерала і його пропозиції вирішення національного питання теоретично виходили із положень австромарксизму, національне питання вважалось мовно-культурним питанням, подібні були і рецепти його вирішення – культурна автономія з поєднанням персонального і територіального принципів. Хоча Шмераль не запозичив у Реннера і Бауера деталі програми, що визначалися німецьким націоналізмом, але теоретичні вихідні пункти були однакові, а висновки – близькими.

Згідно пропозиції Б. Шмерала представники всіх націй у Австрії конституційним шляхом мали створити єдину державу зі своїм законодавчим органом – народним парламентом, і виконавчим органом – національним урядом. В компетенції цих органів були б питання мови і культури. Національний парламент мав би розпоряджатися фінансовими засобами, отриманими з окремих земель у відповідності з кількістю населення. У цьому пункті пропозиція Шмерала відрізнялась від пропозицій Реннера і Бауера. Обидва німецьких теоретики передбачали, що кожна із націй, об'єднана в єдину державу, буде покривати свої витрати сама зі своїх податкових надходжень. Але це викликало критику чеських соціал-демократів: за чисельністю німецькі жителі були найбагатшими в імперії і, природно, платили більші податки, таким чином, вони мали б найбільше фінансових надходжень. Чеські

соціал-демократи вважали, що у податках, які платять німецькі промисловці, є і праця робітників інших національностей і що їх не можна вважати німецькою національною власністю.

Поряд з культурною автономією передбачалося існування демократизованого територіального державного управління. Ліквідацію поділу на органи державні і автономні Шмераль пов'язував із заміною їх органами самоуправління, обраних шляхом загального і прямого голосування. Окремі територіальні адміністративні округи мали бути, за можливості, однонаціональними. В національно-однорідних краях територіальне управління злилося б з органами культурної автономії, а суто персональний принцип міг бути здійснений у національно змішаних областях. Там мали бути два типи адміністративних органів: територіальне автономне управління (яке б виконувало функції державного управління у питаннях «національно-нейтральних», тобто в державно-політичній сфері; національні ради, які були б компетентними у справах культури і мови тієї або іншої нації. Організація чеської нації в реорганізованій Австрії була б наступною: всі чехи в чеських землях, Відні, Нижній Австрії і в інших областях були б членами чеського союзу з парламентом і урядом, які б турбувались про чеські культурні потреби. У суто чеських областях в чеських руках було ще й територіальне управління (господарські і політичні справи). У змішаних областях чехи були б організовані за персональним принципом, маючи відсоткову частку у територіальному управлінні. Близькість проектів Шмерала з проектами Реннера і Бауера очевидна.

Головною суспільною силою, яка, на думку Шмерала, мала найбільше зацікавлення у вирішенні національного питання був робітничий клас. У нього спільний інтерес – боротьба за покращення умов життя і праці. І чехи і німці в цьому питанні єдині. Гасло «свій до свого» на переконання чеського діяча було гаслом дрібнобуржуазного патріотизму, тому що воно сіє ілюзії єдності інтересів чеських робітника і капіталіста. При тому, що головне для робітників – пролетарська солідарність.

Шмераль намагався довести, що національне питання може бути вирішене в рамках єдиної Австро-Угорщини. Констатував, що ідеальним, суто соціалістичним вирішенням, була б «республіканська соціалістична федерація європейських народів», яка об'єднала б народи, які живуть у різних державах; але це буде можливим лише у віддаленій перспективі, після перемоги соціалізму. Тепер же, в умовах капіталізму та імперіалізму, знайти шляхи вирішення національних проблем можна лише в рамках Австро-Угорщини. Шмераль декілька раз повторив, що головним змістом запропонованої резолюції пошуків спільної позиції є те, щоб відвернути проникнення націоналізму в середовище робітничого класу у різних його видах, зберегти єдність соціал-демократичної партії Австрії. А у полеміці з прихильниками чеського історичного права, Шмераль відкрито став на бік антидержавно-правової заяви чеських соціал-демократичних парламентаріїв від 1897 р.

Дискусія по реферату Шмерала підтвердила внутрішню диференціацію партії, а надто у питанні її єдності з німецькими

соціал-демократами. Першим взяв слово голова партії А. Немец. Погоджуючись з теоретичними висновками реферату (про ставлення до чеського історичного права, до Австрії, культурно-національної автономії), він гостро полемізував з його головною політичною ідеєю – зберегти, оновити і зміцнити єдність соціал-демократичної партії Австрії. Немец в цей період активно включився в профспілкову суперечку, будучи активним прихильником поділу профспілок, і виступ Шмерала з закликом до єдності соціал-демократії вважав за критику своєї лінії. Парадокс був у тому, що Немец погодився з основними положеннями реферату Шмерала, тобто з його підкресленим інтернаціоналізмом, а полемізував тільки з вимогою Шмерала зберегти і зміцнити єдність соціал-демократичного парламентського клубу в рейхсраті. Але його точка зору на відокремлення профспілок залишалася актуальною²⁹.

В інших виступах теж не було принципових заперечень проти теоретичних висновків Шмерала, в них переважали актуальні політичні питання: ставлення до німецького керівництва соціал-демократії, проблеми чеської національної меншини у Відні та ін. Всі виступи та обговорення можна поділити на три групи: 1) відкрито націоналістичні, що критикували німецьке керівництво австрійської робітничої партії, критикували поміркованість доповіді, відсутність в ній «національного духу»; 2) компромісні з висновками Шмерала, підкресливали необхідність збереження єдності робітничого руху в Австрії; 3) анаціональні виступи, які взагалі відкидали необхідність обговорення національних проблем на з'їзді, а в профспілковому питанні, питанні чеських національних меншин у Відні ототожнювали свої позиції з позиціями німецьких соціал-демократів.

Більшість виступаючих можна віднести до першої групи. Це були делегати переважно із національно змішаних областей Чехії, Моравії, а також Відня, де найбільш гостро стояло питання про форму профспілкового руху.

Ванек (Брно) заявив, що німецькі соціал-демократи хочуть бути «послідовниками німецької буржуазії у пригніченні чеського народу і висловився за націоналістичний лозунг «свій до свого». Брожик (Теплице) звинуватив німецьких соціал-демократів у підтримці насильницької асиміляції чеських національних меншин. Йоганис (Прага) відкинув положення Шмерала, що робітник не зацікавлений в національній боротьбі. Тауерле (Прага) підкреслив, що національне питання це не тільки питання культури і освіти, це насамперед економічна проблема, а В. Тусар відкрито закликав замінити принцип інтернаціональної солідарності «загальнонаціональною» єдністю, підкресливши, що «бажав би, щоб зі мною стояв німецький товариш, який говорив би про чеські школи для меншини». У подібному дусі виступили Крянський, Ланггаус, Якубка, Прокеш, Каванда, Шрамек та інші³⁰.

З іншого боку, два делегати із Праги – Раутенкранц і Грунул – стверджували, що національне питання не потрібно обговорювати на з'їзді, тому що воно не стосується робітників і, як наслідок, чехослав'янські соціал-демократи можуть виступати спільно з місцанами і робітниками різних національностей.

Коли його висновки викликали негативну реакцію, Шмераль зазначив: «Я знаю, що ми знаходимося в Національному домі». Цим іронічним зауваженням він вказав, що більшість делегатів заражені націоналізмом³¹. Але ще раз підкреслимо, що в дискусії не були розвинуті ідейно-теоретичні проблеми реферату Шмерала, на перше місце ставилися актуальні політичні питання внутрішнього життя монархії Габсбургів.

Дещо окремо стоїть виступ А. Майсснера. Він полемізував з деякими висновками реферату Шмерала, не відкидаючи в принципі пропозицій для вирішення національних проблем в межах Австро-Угорщини. Суперечливим виявилось питання чеської меншини, яке Майссер вважав стрижневим у всій національній програмі. Насправді становище меншин було складовою частиною широкого комплексу національних проблем Габсбургської монархії. Якщо Шмераль виступав за розв'язання національних проблем з точки зору пролетаріату, то Майсснер головним критерієм тут вважав «інтерес нації» як абсолютну величину. Його виступ можна віднести до тих, які підкреслювали національний момент і критично ставилися до політики і тактики керівництва австрійської соціал-демократії й таким чином виступали проти прагнення Шмерала зберегти і зміцнити єдність Австрійської соціал-демократичної робітничої партії³².

Ключовою ланкою у виступі Майсснера було питання чеської національної меншини. Але, як і керівництво австрійської соціал-демократії, він розумів це питання з позицій буржуазного націоналізму. Якщо чеські соціал-демократи вважали чеську національну меншину у Відні гілкою чеського народу, яка перебуває під загрозою, то німецькі соціал-демократи у ній вбачали прояв чехізації Відня. Протистояння було очевидним і стало загрозою єдності робітничого руху. Намагання Шмерала відвернути цей процес не увінчалось успіхом. На з'їзді він виявився в ізоляції.

Не дивлячись на це, з'їзд одностайно прийняв резолюцію, яка в основному узгоджувалась із завданнями Шмерала – відвернути розкол соціал-демократичної партії в Австрії. У ній вказувалося: «З'їзд Чехослов'янської соціал-демократичної робітничої партії доручає виконавчому комітету і представництву партії негайно розпочати переговори з представниками інших національних партій в Австрії з питань розроблення і доповнення національної програми партії, прийнятої в 1899 р. в Брюнні. Доопрацьована і конкретизована програма повинна стати в майбутньому основою не тільки єдиного погляду на національну програму, але і єдиної політичної практики всіх соціал-демократичних партій в Австрії»³³.

Таким чином, доповідь Б. Шмерала не мала на меті стати програмою реорганізації Австро-Угорщини. Її зміст полягав насамперед в тому, щоб зберегти єдність соціал-демократичної партії в Австрії, відвернути її національну дезінтеграцію. Саме тому вона була складена так, щоб бути прийнятною і для німецьких соціал-демократів Австрії.

Націоналістичні аспекти у доповіді відсутні. Вона проникнута антинаціоналістичним духом. Але теоретична основа його

загалом була австромарксистською. Шмераль визначав вирішення чеського питання винятково в межах Австро-Угорщини. Він знову відкинув чеське державне історичне право, а з ним і будь-яку ідею про вирішення чеського питання утворенням чеської держави, виступав за автономію чеського народу в Дунайській монархії. Шмераль не зумів побачити реальностей – австрійська соціал-демократія вже була поділена за національностями, а єдності робітничому руху в Австро-Угорщині вже давно бракувало.

Доповідь Шмерала привернула увагу громадськості. Гостро нападали на його висновки клерикальний «Час» і національно-соціалістичне «Чеське слово». Остання газета звинувачувала Шмерала і соціал-демократію у дусі кон'юнктурного радикалізму в «австрійстві», неприйнятті державного історичного права, схильності перед імперськими кордонами і нехтуванні кордонами коронних земель, тощо. «Чеське слово» особливо полемізувало з тезою Шмерала, що спроба утворення чеської держави призвела б до війни з німецькою імперією і до катастрофічних наслідків для чеського народу. «Ситуація уявляється не настільки трагічною, тому що в Європі є ще низка важливих факторів, при тому не обов'язково це має бути Росія, яким не подобається безмежне зростання німецького експансіонізму»³⁴. Але в принципі аргументи Шмерала відкинуті не були.

З точки зору інтеграційних цілей реферату Шмерала, важливим фактом було те, як поставляться до нього представники робітничого руху. Делегати зі змішаних областей і Відня зайняли на з'їзді націоналістичну позицію. Але «Віденські листи», орган чехослов'янських соціал-демократів, вважали реферат Шмерала успішним кроком в прагненні відновити єдність робітничого руху в Австрії³⁵.

Інші чеські соціал-демократичні газети і журнали також позитивно оцінювали реферат Шмерала як значний крок на шляху збереження єдності робітничого руху в Австрії. «Моравський будитель» 16 вересня 1909 р. писав: «Треба сказати без будь-яких прикрас, що своєю доповіддю т. Шмераль довів, що у партії виросла особистість, яка на основі свого багатого досвіду в цій сфері стала популярною не тільки в Чехослов'янській, але загалом у всій світовій соціал-демократії. Товариш Шмераль, ще достатньо молода людина, за декілька годин привернув до себе загальну увагу. Весь зал і всі галереї під час його доповіді були заповнені. А те, що виступ тов. Шмерала був дійсно прекрасним і вніс в наші ряди ту бажану ясність, довів той факт, що він заспокоїв тих, хто сьогодні з обох боків сперечалися про організаційну форму і організаційні питання на місцях»³⁶.

Центральний орган австрійської соціал-демократії газета «Арбайтер Цайтунг» писала про реферат Шмерала, але не звернула увагу на ту його частину, де автор говорить про опортунізм у національному питанні, маючи на увазі негативне ставлення керівництва австрійської робітничої партії до чеських шкіл у Відні. Орган Ліберецької крайової організації соціал-демократів газета «Фрайгайст» виступила проти націоналізму і підтримувала

ідеї реферату Шмералья. З коментарю простежується, що газета високо оцінила зусилля автора, які були спрямовані на збереження єдності робітничого руху в Австрії. «Фрайгайст» писала: «Наші противники давно твердять, що ми, німецькі соціал-демократи, в національному питанні пасивні, що тут наші чеські товариші ні в чому не відрізняються від чеських шовіністів. Але це брехливі твердження. Ми не можемо залишити без уваги той факт, що якраз останнім часом з боку німецьких товаришів ми все частіше чуємо звинувачення в націоналізмі на адресу Чехослов'янської соціал-демократії. І ми вважаємо це дуже знаменним тому, що якраз у момент, коли чеські радикали паралізували роботу парламенту, ідеї інтернаціоналізму отримали широке поширення в рядах чеських робітників. Звичайно, і на цьому з'їзді пролунало декілька виступів, від яких злякається кожен соціал-демократ як інтернаціоналіст. Але противагою цим проявам націоналізму є той факт, що чеське партійне керівництво доручило виголосити доповідь з національного питання товаришу, який в Чехослов'янській соціал-демократії рішуче стоїть на позиціях інтернаціоналізму, і що ця доповідь, у якій ідеї інтернаціоналізму стали визначальними і в якій автор відкинув, як небезпечну, опортуністичну націоналістичну позицію, отримала загальну підтримку на з'їзді. Безжодних сумнівів інтернаціональні позиції в рядах чеського пролетаріату посилюються і тому близька можливість об'єднання різних національних партій Австрійської соціал-демократії»³⁷.

Характерним було і те, що саме ліберецька газета відзначила той факт, що зміст і форма реферату Шмералья були складені у найбільш прийнятній для німецьких соціал-демократів формі. Були сподівання, що такий реферат буде позитивно сприйнятий німецькими товаришами, але коротке повідомлення «Арбайтер Цайтунг» не свідчило про це. Лише Ліберецька організація гідно оцінила реферат Шмералья³⁸.

Загалом, робота з'їзду Чехослов'янської соціал-демократії була прийнята добре. Чеська соціал-демократична преса вітала його. Преса німецької соціал-демократії хоча і широко, але стримано і без критичних зауважень опублікувала матеріали з'їзду.

Після з'їзду національна проблема була найбільш актуальною в Чехослов'янській робітничій партії. Продовжував розробляти її і Шмераль.

У 1909 р. в журналі «Академія» була опублікована найбільш відома історична праця Шмералья – «Національне питання в соціал-демократії до Хайнфельдського з'їзду». Вона мала надзвичайну актуальність, була значним внеском чехослов'янської соціал-демократії в дискусію про принципи і шляхи вирішення національного питання в Австрії. Безпосереднім імпульсом написання праці було двадцятиріччя Хайнфельдського з'їзду. Як досвідчений спеціаліст, він вирішив шукати ключ до аналізу і можливих шляхів вирішення проблеми в аналогії з минулим, насамперед з початковим періодом робітничого руху. Розуміючи важливість цього для подальшого розвитку соціал-демократич-

ного руху в Ціслейтанії, він писав: «Чим далі австрійські соціал-демократи будуть відтерміновувати розробку чіткої і ясної позиції в національному питанні, тим важче буде потім вийти із гострих національних протиріч, тим гостріше буде національне питання в наших власних рядах, не зможемо повністю зрозуміти національних суперечок в партії, менше всього будемо зрозуміти один одного. Бути носієм національної згоди є для майбутнього періоду головним історичним завданням в Австрії. Якщо наше покоління не мало для цього достатньо волі та здібностей... Не можна собі уявити страшнішої катастрофи, коли ці суперечності в майбутньому приведуть до повного національного розколу соціал-демократії, розколу, який означав би не лише відчуження однієї групи від іншої, але і призвів би до братовбивчої боротьби між робітниками різних національностей»³⁹.

Базуючись на історичному огляді розвитку робітничого руху в Австрії, Шмераль вказав на факт посилення опортунізму і поставив вимогу, щоб усі національні соціал-демократичні партії боролись за вироблення єдиної точки зору з національного питання⁴⁰. Він намагався довести, що відхід від принципових позицій робітничою партією буде мати наслідком привнесення націоналізму в її ряди: «Політичний опортунізм приводить до опортунізму національного, – писав він, – який примушує партію враховувати і аналізувати позиції дрібнобуржуазних національних противників серед власного народу, щоб до національних суперечок, національного питання підходити обережно і по суті»⁴¹.

Розкритикувавши низку підходів до національних проблем, Шмераль спробував на основі історичного аналізу надати соціал-демократичним проектам вирішення національного питання «в цілому позитивний зміст». Виходив із того, що «соціал-демократія Австрії, незважаючи на національність, повинна мати єдину волю, єдину програму, єдину політику», що повинна «створити дух взаємної довіри, дух єдності серед робітників різних національностей». На його думку, цього можна було досягти єдиним способом: соціал-демократи однієї нації повинні виступати на захист справедливих вимог нації іншої і боротися проти націоналізму у власних рядах. Тим самим Шмераль висловив загальні принципи єдиної можливої політики соціал-демократичної робітничої партії в багатонаціональній державі. А практичні принципи здійснення цих вимог у Шмерала були такі, як і в партійного керівництва – австромарксистська програма культурно-національної автономії.

Таким чином, у праці «Національне питання в соціал-демократії до Хайнфельського з'їзду» Шмераль зумів на основі історичного аналізу розвитку соціал-демократичного руху і його ставлення до національних проблем розкрити основу націоналізму як складової частини капіталістичної ідеології і політичної практики, відкинути його як несумісний з інтересами робітничого класу і прийти до принципу пролетарського інтернаціоналізму.

Національна проблема в Австрії знову стала найбільш актуальною проблемою для чеських соціал-демократів. Перед її лідерами

стояло питання: як реорганізувати монархію, щоб народи могли мирно в ній жити? Вихідним пунктом було те, що чехи не можуть існувати поза Австрією. В рядах партії розуміли, що програма 1899 р. є надто загальною і недостатньою, але не було нікого, хто б запропонував кращу. Пропозиції про формулювання закону про охорону меншин, про мови в установах і т.д. – це все були лише окремі моменти. Проект «однаціональної держави», про який говорив Ф. Поллак, насправді був одним із «двох шляхів» для досягнення незалежності чеського народу, але і тут автор мав на увазі більше другий варіант, тобто «спільну федерацію з повною рівноправністю»⁴². Й. Гудец справедливо критикував аргументи Реннера про те, що Австро-Угорщина бореться на Балканах проти російського царизму, а сам пропонував партії національну програму тільки для чехів⁴³.

Згідно рішення з'їзду виконком Чехослов'янської робітничої партії розпочав підготовку переговорів з іншими соціал-демократичними партіями Австрії, насамперед з німецькими соціал-демократами. Була створена комісія у складі 7 осіб, завданням якої була подальша розробка національної програми на основі рішень з'їзду. Членами її були Й. Гудец, А. Майсснер, Ф. Модрачек, Ф. Соукуп, Б. Шмераль, Ф. Томашек і В. Тусар. З персональної точки зору склад комісії був логічно вірним. Модрачек, Майсснер, Гудец належали до знавців національного питання. Тусар представляв у комісії моравську частину Чехослов'янської соціал-демократії з її специфічними проблемами. Томашек був представником соціал-демократичної організації віденських чехів, а Соукуп як член виконкому і представник Чехослов'янської партії в Міжнародному соціалістичному бюро, Шмераль як референт на з'їзді та новообраний член виконкому. Передбачалося, що ця робоча група розробить загальні положення, які будуть запропоновані виконкому. Такі ж положення повинні були розробити і німецькі соціал-демократи та обговорити разом з чеськими делегатами. Але це були тільки плани, яким не судилося було здійснитися. Протилежні позиції з питань про організацію профспілок посиляли відцентрові тенденції в австрійській соціал-демократії. Спроба Шмералю зберегти єдність робітничого руху монархії Габсбургів не вдалася. Свідченням цього були рішення з'їзду Чехослов'янської соціал-демократичної партії 1910 р.

У 1911-1918 рр. Шмераль був депутатом Імперської ради (обраний в жишковському виборчому окрузі)⁴⁴.

Точку зору чеських соціал-демократів, що чеське питання може бути вирішене тільки в рамках Австро-Угорщини, Шмераль підтвердив і на XI-ому з'їзді Чехослав'янської соціал-демократії, який відбувся у грудні 1913 р. в Празі (Жофині). Найбільш важливою частиною програми з'їзду був реферат Шмералю «Чехослав'янська соціал-демократія і подальші можливості і цілі розвитку Австро-Угорщини». Зокрема, він відзначив: «Ціком добре можемо уявити собі період, віримо що він прийде, бажано, щоб прийшов, коли вся Європа буде становити єдине еконо-

мічне утворення, велику республіку сполучених держав, в яких не сучасна державна територія, але кожна нація буде основою для автономної одиниці... Така політична організація мислиться тільки як наслідок перемоги соціалізму»⁴⁵.

На основі реферату Шмерала була прийнята резолюція, в якій чеські соціал-демократи однозначно і чітко висловились за Австро-Угорщину як найкращу форму державної організації Центральної Європи: «Чехослов'янська соціал-демократична робітничка партія відкрито заявляє, що її метою є революційне перетворення економічної організації суспільства, перебудова приватних форм власності на засоби виробництва і розширення виробництва. Але, визнаючи, що завоювання політичної влади пролетаріатом є необхідним засобом для досягнення цієї мети, вона не тільки не протиставляє це поняття державній організації, а, навпаки, розглядає державу як пряму умову своєї боротьби і своєї діяльності. За даних відносин в Європі і з погляду міжнародної рівноваги, з точки зору миру, а також з точки зору найбільш сприятливих умов розвитку націй в Центральній Європі, і не в останню чергу з точки зору нації і чеського пролетаріату визнаємо за необхідне зробити все, що дійсно сприяє збереженню і розвитку великого, державно організованого економічного комплексу в Центрі Європи, історичним виразом якого сьогодні є Австро-Угорщина. З одного боку, щоб висловити ставлення партії до історичних ідеалів деяких груп чеської національної боротьби, з другого боку, щоб чітко висловитися за співробітництво з партіями інших національностей, з'їзд категорично заявляє, що Чехослов'янська соціал-демократична робітничка партія розглядає дану державу як історичну основу своєї діяльності..., і що всі інші ідеї, особливо тенденції, які в політиці звично характеризуються як пангерманізм і панславізм, вона вважає несумісними з інтересами чеського робітничого класу...»⁴⁶.

Отже, Шмераль у рефераті і запропонованій резолюції мотивував необхідність збереження Австро-Угорщини як форми державної організації Центральної Європи: а) був переконаний у природних перевагах великого економічного комплексу, яким повинна була залишатися Австро-Угорщина; б) не вірив в життєздатність самостійної чеської держави; в) цілком у дусі австромарксизму вважав Австро-Угорщину найкращим місцем захисту інтересів чеського народу на противагу Німеччині і Росії; г) відкидав доктрину чеського історичного державного права і пангерманізм; д) хотів попередити розвиток, який вів Австро-Угорщину до все більш тісної залежності від Німеччини створенням передумов для формування «Серединної Європи»; е) хотів попередити перехід німецько-австрійської соціал-демократії з позиції «австрійства» на великогерманські позиції; ж) бачив у Австро-Угорщині фактор європейської рівноваги, її загибель, на його думку, означала б довготривалу дестабілізацію регіону, яка супроводжувалася б війнами.

Шмераль був переконаний, що подальше існування Австро-Угорщини вигідне всім народам, які живуть в ній, в тому числі і

німцям. «Німці в Австрії повинні позбутися мрії, що вони надали будуть утримувати за собою привілеї, які мали досі. Але завжди, за рівноправності всіх, внаслідок свого кількісного росту, вони будуть першими серед рівних. Що для них краще, бути першими серед рівних, чи бути п'ятим колесом до прусського воза? Як для нас, так і для них лише Австро-Угорщина може бути воротами для економічного і культурного проникнення на Південь і Південний Схід Європи»⁴⁷.

Загалом, резолюція XI з'їзду не включала в себе чогось нового, була вершиною лінії Чехослов'янської соціал-демократичної робітничої партії в національному питанні.

Багато виступаючих на з'їзді підтримали реферат Шмерала і тези запропонованої резолюції. А сама резолюція в її кінцевому варіанті була прийнята одностайно. Чехослов'янська соціал-демократична робітничка партія йшла назустріч світовій імперіалістичній війні із рішенням з'їзду, у якому було чітко заявлено, що вирішити чеське питання можна лише в рамках Австро-Угорщини. Навіть «Арбайтер цайтунг» писала, що з'їзд «став палким закликком до збереження Австрії»⁴⁸.

Не можна не визнати, що подібні роздуми і побоювання мали під собою певний ґрунт. Наявність по сусідству з Австро-Угорщиною більш сильних імперіалістичної та агресивної Німеччини, монархічної Росії робило існування самостійної чеської або чехословацької держави без підтримки ззовні надто проблематичним. Враховуючи цю обставину, Ленін ще безпосередньо напередодні Першої світової війни писав: «Таким чином створилось надзвичайно своєрідне становище: з боку угорців, а потім і чехів [помітне] тяжіння якраз не до відокремлення від Австрії, а до збереження цілої Австрії саме в інтересах національної незалежності, яка могла б бути зовсім розчавлена більш хижими і сильними сусідами»⁴⁹.

Перед війною йшлося не лише про особисту позицію Шмерала про збереження Австро-Угорщини. Австромарксизм підтримував провідні чеські політики з огляду на побоювання перемоги пангерманізму⁵⁰. Один із функціонерів чеських есдеків Л. Вінтер в журналі «Наша революція» писав: «Ми боялися, що посилення Німеччини буде небезпечним для чеської нації і вважали тодішню структуру в Центральній Європі необхідною, не повинно було здійснитися об'єднання всіх німців. Тому ми намагалися примусити німецьких соціал-демократів в Австрії зайняти конкретну позицію щодо центральноєвропейських проблем і відкрито висловитися проти великонімецьких прагнень. Шмераль передбачав, що цього можна досягнути, висловившись чітко за Австрію; вважав, що так повинна діяти і австрійська (німецька) соціал-демократична партія... Празька резолюція від 1913 р., згідно задуму автора, повинна була стати зброєю проти великонімецьких тенденцій, які все більш посилювалися»⁵¹.

Незважаючи на триумф націоналізму у роки світової війни і в період після неї, розвиток світової історії в ХХ ст. показав і його деструктивні наслідки.

Заява про революційне перетворення суспільства шляхом завоювання пролетаріатом політичної влади як завдання робітничого класу свідчила, що спроба крайньооправих елементів взяти гору у партії не увінчалась успіхом. Обґрунтована була і критика на адресу націоналістичних ідеологій – пангерманізму і панславізму, які орієнтувались на найреакційніші сили тодішньої Європи – німецький імперіалізм і царське самодержавство. Зрештою, заслугове на увагу і спроба знайти якийсь водорозділ між політикою «своїх» буржуазії і самостійною класовою лінією пролетаріату. Але в кінцевому рахунку, як показали подальші події, ставка на Австро-Угорщину не виправдалась. Вона мала два принципово слабких місця: 1) рахувалась тільки з еволюційним розвитком даних відносин, без війни і революції, які створили зовсім нову ситуацію, в якій передвоєнні плани, дії, концепції безнадійно застаріли; 2) виходила із передумови, що Австро-Угорщину можна еволюційним шляхом реформувати, перетворити в демократичну, національно справедливу і рівноправну для всіх народів державу. Але це була ілюзія. Характер і політика правлячих кіл Габсбургської монархії, їх класовий інтерес, характер національних протиріч, імперіалістичний характер як Австро-Угорщини, так і її могутнього союзника Німеччини виключали можливість, що в Центральній Європі виникне демократичне, федеративне об'єднання націй.

Шмераль рішуче відкидав вирішення чеського питання насильством – національною боротьбою, – і з величезною енергією виступав за чесько-німецьку згоду, яка, на його думку, хоч і не ліквідує національні конфлікти, але суттєво приглушить їх. Він піддав гострій критиці дії правлячих кіл Габсбургської імперії. Шмераль вбачав у націоналізмі ідеологію жорстокого егоїзму, фанатизму і «кулачного» права між народами. Тому вважав його шкідливим для чеської нації як нації малої, яка буде переможена у відкритій боротьбі з більш сильним суперником, доки вирішальним фактором буде гола сила.

Наступні події європейської історії зі всією переконливістю показали, що чеське питання може бути вирішене лише в тісному взаємозв'язку зі силами європейської демократії, песимістичні перспективи чеської держави, якби така виникла, на історичний розвиток не вплинули б. Соціально-політичний розвиток Чехословаччини в 30-х роках, особливо мюнхенська трагедія, цей песимізм Шмерала підтвердив.

Під час Першої світової війни Шмераль взяв повну відповідальність за політику чехослов'янської соціал-демократії, у 1916-1917 рр. був її головою. У 1915-1917 рр. був головним редактором «Право народу». Разом з тим, він повністю не відкидав можливості незалежності. У 1915 р. перед від'їздом одного з майбутніх лідерів чеської еміграції і визвольного руху Е. Бенеша за кордон, Шмераль говорив йому: «Обіцяю Вам, що якщо виграєте, не буду робити після війни нічого іншого, крім сприяння тому, щоб чеський пролетаріат не здійснював впродовж 10-ти років класового бою, і щоб допомагав будувати державу»⁵².

У 1917-1918 рр. в Імперській раді Шмераль представляв партію в Чеському союзі депутатів у статусі заступника його голови. Він проводив лояльну проавстрійську політику. Активізм соціал-демократів був під сильним впливом напрямів передвоєнних з'їздів партії, які підкреслювали необхідність збереження великого державного цілого організму з економічних міркувань і в національній галузі зосередилися на вимогах культурно-національної автономії.

8 квітня 1917 р. в газеті «Право народу» Шмераль відстоював свою тезу про переваги великого, єдиного економічного простору в центрі Європи, відкидав ідею самостійної чеської держави. Додаючи при цьому, що для утворення таких держав потрібна повна поразка Центральних держав, «... якщо б і були поділені державними кордонами народи, які населяють Центральну Європу, їх суперечності між собою стали б перешкодою розвитку свободи і демократії. Більше того, ці держави стали б розмінною монетою в руках великих і сильних держав у їх закулісній грі чи то на Сході, чи на Заході. Мали б свободу, але свободу яничар. Свободу Сербії чи Албанії»⁵³.

Тим не менш, у 1917 р. Шмераль не прийняв пропозицію прем'єра Австрії Зайдлера обійняти посаду міністра громадських робіт, розуміючи, що цим Відень не здобуде підтримки чеської нації⁵⁴.

Однак під час війни підходи до національної проблематики змінилися і соціал-демократія переглянула свою активістську політику. До керівництва партії прийшла група національних радикалів. Шмераль подав у вересні 1917 р. у відставку з ключових функцій в партії, в клубі депутатів і в керівництві Чеського союзу⁵⁵. Він став єдиним чеським політиком, який не підписав «Трикралову декларацію» у січні 1918 р. і не брав участі в урочистій національній присязі навесні 1918 р.⁵⁶

Політична проблематичність відкритого захисту Шмералем австрійської державної ідеї полягала в тому, що будучи пропагандою, вона не могла бути продуктивною. Чеська громадськість, переважно, виступала проти Австрії, вважала її чужою державою, що пригнічує їх⁵⁷. Політична та ідейна поразка Шмерала була наперед визначена його політичними діями до 1914 р.

В умовах подальшого послаблення імперії Габсбургів представники німецьких партій активно виступали за реалізацію своїх програм. Зокрема, 4 жовтня 1918 р. депутати австрійської соціал-демократії заявили про визнання принципу етнічного самовизначення. Це означало заперечення вимог чеського історичного права. У той період, коли Шмераль був об'єктом чисельних нападів, вбачав шлях до самостійної робітничої політики, яка б об'єднала революційну національну програму з соціалістичною програмою. Практично – хай і не успішно – спробував здійснити її за посередництва Соціалістичної ради (заснована у вересні 1918 р.) і нею організованого генерального страйку 14 жовтня 1918 р.⁵⁸. Тоді ж Б. Шмераль визнав німецьке право на самовизначення в чеських землях, а його однопартієць Р. Бехіне навіть виступив проти того, щоб залишити чисто німецькі території у

складі Чехії⁵⁹. Такі пропозиції, з одного боку, послаблювали майбутню чехословацьку державу, але з іншого, могли б у випадку їх прийняття позбавити її від основного дестабілізуючого чинника в міжвоєнний період – судетсько-німецького питання.

Проавстрійська позиція Шмералья стала об'єктом критики вже після утворення ЧСР, на загальнодержавному з'їзді соціал-демократів у грудні 1918 р. Такі дії привели його до рядів і згодом до лідерства у лівіці чехословацької соціал-демократії у 1919 р.⁶⁰. Став провідною постаттю при створенні комуністичної партії. Цей, з першого погляду прямолінійний розвиток, був наповнений низкою внутрішніх і зовнішніх особистих конфліктів. Належав до них перш за все крах його початкової концепції втримати залежність нової інтернаціональної КПЧ від старої робітничої соціал-демократії, тобто провести політичний поворот до більшовизму зі всією партією чи хоча б з її більшістю. З цих міркувань Шмераль навіть після відвідання Радянської Росії 1920 р. довго вагався прийняти «21 умови» Комінтерну, що означало виразний злам в його дотеперішніх поглядах і привело його у травні 1921 р. на трибуну установчого з'їзду КПЧ. Об'єктивним наслідком було тільки часткове здійснення повороту партії «зсередини» і політика розколу початкової соціал-демократії на дві принципово ворожі партії. Це надалі суттєво ускладнювало практичну можливість спільної діяльності робітників, за яку Шмераль боровся. Його концепція «єдиного фронту» була в першій половині 20-х років атакована зліва і справа і атаки були спрямовані зокрема проти нього особисто. Це зумовило його відхід з вітчизняної арени в бік міжнародного робітничого руху в Комуністичний інтернаціонал⁶¹.

У 1921-1924 рр. Шмераль був членом вузького виконавчого комітету КПЧ, 1924-1929 рр. і 1936-1938 рр. членом центрального комітету, 1924-1929 рр. – членом політбюро. 1920-1929 рр. був депутатом Національних зборів від компартії, 1935-1938 рр. – сенатором. 1921 р. був на III конгресі обраний членом виконавчого комітету Комінтерну⁶².

Національно-політичні проблеми ЧСР використовував і СРСР з метою посилення свого впливу на місцевих комуністів. Наприклад, 17 червня-8 липня 1924 р. у Москві відбувся п'ятий конгрес Комінтерну⁶³. В одній зі своїх резолюцій він підтримав боротьбу словаків за незалежність, а у випадку потреби – навіть до відокремлення від ЧСР⁶⁴. Крім того, п'ятий конгрес Комінтерну вирішив, що існує одна українська проблема у Польщі, Румунії і ЧСР і що її можна остаточно розв'язати тільки приєднавши українські землі тих держав до радянської України⁶⁵. Самі діячі КПЧ переважно підтримували концепцію «чехословацької» нації і централізований устрій. Винятком з них був один з лідерів КПЧ Б. Шмераль. У політиці щодо національних меншин він вважав необхідним діяти «по-швейцарськи», з децентралізацією державного апарату, широкою регіонально-комунальною автономією, особливо в сфері шкільництва, забезпеченні права кожного громадянина на спілкування з державними органами своєю рідною

мовою. Зрештою, II з'їзд КПЧ у жовтні 1924 р. формально підтвердив директиви п'ятого конгресу Комінтерну з визнанням принципу «самовизначення аж до відокремлення»⁶⁶.

Але внутрішні проблеми КПЧ були і надалі об'єктом уваги Комінтерну, про що свідчить виступ Йосипа Сталіна на засіданні цього органу 27 березня 1925 р. Поряд з аналізом стану справ в КПЧ, він піддав гострій критиці погляди Б. Шмерала з тактичних і стратегічних питань класової боротьби і національних проблем в Чехословаччині, звинуватив його у нерозумінні ленінської теорії імперіалізму як останньої стадії капіталізму і що він не поділяв тези про негайну підготовку соціалістичної революції в Чехословаччині⁶⁷.

Формування уряду загальнонаціональної коаліції не стабілізувало політичну систему країни. Це засвідчив початок роботи новообраного парламенту, на першому засіданні якого 18 грудня 1925 р. відбулася сцена, що відображала ситуацію у багатонаціональній ЧСР. Коли представники правлячої коаліції співали чехословацький гімн «Kde domov můj», словацькі національні партії почали співати «Hej Slovane», судетські депутати виконували німецький гімн «Deutschland, Deutschland, über alles», а комуністи – «Інтернаціонал»⁶⁸. Програмні виступи багатьох депутатів у парламенті засвідчили їх політичний радикалізм у національній політиці. Наприклад, 18 грудня 1925 р. Б. Шмераль висловився за надання конституційного права кожній нації на повне самовизначення аж до відокремлення⁶⁹.

З 1926 р. Б. Шмераль постійно працював у виконкомі Комінтерну, який йому доручав різні завдання поза територією ЧСР. Наприклад, у 1926 р. Шмераль організував міжнародну акцію на захист угорського комуніста М. Ракоші, 1927 р. займався проблематикою китайської революції, 1928 р. брав участь у підготовці і роботі з'їзду Монгольської народної революційної партії.

Погляди Шмерала привели його на праве крило партії. Позицію, яку відстоював, отримала пізніше, 1929 р., на п'ятому з'їзді КПЧ нахабний ярлик «шмералізм», який мав бути синонімом соціал-демократизм. Тим не менш до тієї доби КПЧ даний «шмералізм» по суті взяла до уваги і своєю участю в Комінтерні втримала в певних межах. Дилему, на яку претендував Шмераль, згодом вирішило керівництво К. Готвальда однозначним підпорядкуванням Комінтерну⁷⁰.

На початку 1930-х рр. Б. Шмераль приїздив до Чехословаччини, пропагував прорадянські погляди, став засновником Союзу приятелів СРСР і його друкованого органу «Світло рад», був його головним редактором (1932-1933 рр.). У 1933-1934 рр. він продовжив роботу у Комінтерні. За дорученням їздив до Берліна, Парижа, Брюсселя, на Середній і Близький Схід, восени 1934 р. – знову від'їжджав до Монголії. 1935 р. брав участь в підготовці і в дискусії VII конгресу Комінтерну і був обраний членом його контрольної комісії. З 1936 р. побував в Чехословаччині, Москві, Парижі, Брюсселі тощо і виконував завдання Комінтерну в боротьбі проти небезпеки фашиз-

му. 1937 р. повернувся на батьківщину, був сенатором. Енергійно включився в боротьбу на оборону республіки. Під час травневої і вересневої чехословацьких криз 1938 р. декілька разів закликав в публічних промовах прибічників КПЧ до безумовної підтримки уряду ЧСР і боротьби проти фашизму. 16 вересня 1938 р. за рішенням керівництва КПЧ відлетів до Радянського Союзу. Співпрацював в еміграційному керівництві КПЧ з К. Готвальдом. Помер у Москві після довгої і важкої хвороби⁷¹.

Примітки:

1. Galandauer J. Bogumír Šmeral 1880-1914 / J. Galandauer. – Praha, 1981. – 336 s.; Galandauer J. Vznik Československe republiky 1918. Programy, proektivy, perspektivy / J. Galandauer. – Praha, 1988. – 347 s.; Galandauer J. Od Heinfeldu ke vzniku KSČ. Ceske dělnicke hnutí v letech 1889 – 1921 / J. Galandauer. – Praha, 1986. – 377 s.
2. Kolečka J. Národnostný programy pro střední a jihovýchodní Evropu. Z dějin socialisticke teorie národnostný otázky 1848–1917. Od Marxe k Leninovi / J. Kolečka. – Brno, 1977. – 431 s.; Kolečka J. Rozkol socialni demokracie na autonomisti a centralisty v roce 1910 a činnost centralistica socialni demokracie v letech 1911-1919 / J. Kolečka // Slezský sborník. – 1956. – Č.1. – S.1-27.
3. Křížek J. Dělnicke hnutí v Předlitavsku a některá problemý středoevropskeho vývoje do roku 1914 / J. Křížek // Sborník k problematice dějin imperialismu. – Praha, 1981. – Sv.11. – S.75-97.
4. Šolle Z. Die tschechische Sozialdemokratie zwischen Nationalismus und Internationalismus / Z. Šolle // Archiv für Sozialgeschichte. – Hannover, 1969. – Bd. IX. – S.190-260.
5. Urban O. Česka společnost / O. Urban. – Praha, 1982. – 691 s.; Urban O. Bogumír Šmeral a František Modraček jako představitelé dvou ideologických linií v česke socialni demokracii před první světovou válkou / O. Urban // Československý časopis historický. – 1967. – Ročník XV. – Číslo 4. – S.432-444.
6. Kolař F. Historický materialismus v raných historických pracích Bohumira Šmerala / F. Kolař // Sborník k dějinám 19 a 20 století. – Praha, 1984. – S.61-82.
7. Mommsen H. Die Sozialdemokratie und Nationalitätenfrage in habsburgischen Vielvölkerstaat / H. Mommsen. – Wien, 1963. – Bd.1. – 453 s.; Mommsen H. Arbeiterbewegung und nationale Frage / H. Mommsen. – Göttingen, 1979. – 186 s.
8. Löw R. Der Zerfall der «Kleinen Internationale». Nationalitätenkonflikte in der Arbeiterbewegung des alten Österreich (1889-1914) / R. Löw. – Wien, 1984. – 326 s.
9. Šmeral B. Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté? / B. Šmeral. – Praha, 1906. – 95 s.; Šmeral B. Národnostní otázka v socialni demokracii až do sjezdu heinfeldského / B. Šmeral. – Praha, 1956. – 91 s.; Šmeral B. Historické práce 1908-1940 / B. Šmeral. – Praha, 1961. – 510 s.; Šmeral B. Marxův dějinný materialismus / B. Šmeral // Akademie. – 1908. – S.241-246; Šmeral B. Výbor z díla. Díl I. 1902-1921 / B. Šmeral. – Praha, 1981. – 493 s.; Šmeral B. Na prahu nové éry / B. Šmeral // Akademie. – 1907. – S.34-40.
10. Protokol VII sjezdu Československe socialne demokraticke strany dělnicke na Vinohradech ve dnech 22-25 prosince 1906. – Praha, 1906. – 78 s.; Protokol VIII sjezdu Československe socialne demokraticke strany dělnicke. – Praha,

1907. – 84 s.; Protokol IX sjezdu Československe socialne demokraticke strany dělnicke konane ve dnech 5-8 zaří 1909 na Smichove. – Praha, 1909. – 197 s.; Protokol XI řadného sjezdu Československe socialné demokraticke strany dělnicke. – Praha, 1914. – 214 s.; Protokol XII sjezdu Československe socialne demokraticke strany dělnicke, konaného ve dnech 28 a 30 prosince 1918 v Reprezentačním dome v Praze. – Praha, 1919. – 210 s.
11. Hlušíčková R. Šmeral / R. Hlušíčková // Politická elita meziválečného Československa. 1918–1938 Kdo byl kdo za první republiky. – Praha, 1998. – S.248.
 12. Hlušíčková R. Šmeral... – S.250.
 13. Galandauer J. Vogumír Šmeral 1880-1914... – S.49.
 14. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки) / Ю.І. Поп. – Вінниця, 1996. – С.20.
 15. Šmeral B. Na prahu nové erý ... – S.34.
 16. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.63.
 17. Galandauer J. Vogumír Šmeral 1880-1914... – S.67.
 18. Protokol VIII sjezdu Československe socialne demokraticke strany dělnicke. – Praha, 1907. – S.84.
 19. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.64.
 20. Šmeral B. Marxův dejinný materialismus... – S.241-245.
 21. Hlušíčková R. Šmeral. Politická elita meziválečného Československa. 1918–1938. Kdo byl kdo za první republiky. – Praha, 1998. – S.249.
 22. Hlušíčková R. Šmeral... – S.248-250.
 23. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.23.
 24. Galandauer J. Vogumír Šmeral 1880-1914... – S.86.
 25. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.64-65.
 26. Šmeral B. Výbor z díla. Díl I. 1902-1921... – S.158.
 27. Šmeral B. Výbor z díla. Díl I. 1902-1921... – S.136.
 28. Šmeral B. Výbor z díla. Díl I. 1902-1921... – S.156.
 29. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.70.
 30. Löw R. Der Zerfall der «Kleinen Internationale»... – S.286-290.
 31. Galandauer J. Vogumír Šmeral 1880-1914... – S.172.
 32. Protokol IX sjezdu Československe socialne demokraticke strany dělnicke konane ve dnech 5-8 zaří 1909 na Smichove. – Praha, 1909. – S.163-164.
 33. Protokol IX sjezdu Československe socialne demokraticke strany dělnicke konane ve dnech 5-8 zaří 1909 na Smichove. – Praha, 1909. – S.151.
 34. Galandauer J. Vogumír Šmeral 1880-1914... – S.119.
 35. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.74.
 36. Galandauer J. Vogumír Šmeral 1880-1914... – S.119.
 37. Galandauer J. Vogumír Šmeral 1880-1914... – S.120-121.
 38. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.74-75.
 39. Šmeral B. Národnostní otázka v socialni demokracii až do sjezdu heinfeldskeho... – S.37.
 40. Šmeral B. Národnostní otázka v socialni demokracii až do sjezdu heinfeldskeho... – S.102.
 41. Šmeral B. Národnostní otázka v socialni demokracii až do sjezdu heinfeldskeho... – S.60.

42. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.76.
43. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.76.
44. Hlušíčková R. Šmeral... – S.250.
45. Peroutka F. Budování státu. I-II (1918-1919) / F. Peroutka. – Praha, 2003. – S.319.
46. Protokol XI řadného sjezdu Československé socialistické strany dělnické. – Praha, 1914. – S.139-141.
47. Šmeral B. Výbor z díla. Díl I. 1902-1921... – S.241.
48. Kolejka J. Národnostný programy pro střední a jihovýchodní Evropu... – S.310.
49. Поп Ю. І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.80.
50. Protokol XII sjezdu Československé socialistické strany dělnické, konaného ve dnech 28 a 30 prosince 1918 v Reprezentačním domě v Praze. – Praha, 1919. – S.46.
51. Galandauer J. Od Heinfeldu ke vzniku KSČ... – S.140-141.
52. Peroutka F. Budování státu. I-II (1918-1919)... – S.330.
53. Поп Ю.І. Ідейний розвиток чеського робітничого руху в роки Першої світової війни / Ю.І. Поп. – Вінниця, 1996. – С.31.
54. Peroutka F. Budování státu. I-II (1918-1919)... – S.325.
55. Hlušíčková R. Šmeral... – S.248-250.
56. Peroutka F. Budování státu. I-II (1918-1919)... – S.326.
57. Поп Ю.І. Чеський робітничий рух на початку ХХ ст. (1900-1914 роки)... – С.80-81.
58. Hlušíčková R. Šmeral... – S.250.
59. Peroutka F. Budování státu. I-II (1918-1919)... – S.31, 58, 812-813.
60. Hlušíčková R. Šmeral... – S.250.
61. Ibidem.
62. Ibidem.
63. Rupnik J. Dějiny Komunistické strany Československé. Od počátku do převzetí moci / J. Rupnik. – Praha, 2002. – S.66.
64. John M. Československý stát (1914–1938) / M. John. – Praha, 1994. – S.112.
65. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці, 1998. – С.164.
66. Rupnik J. Dějiny Komunistické strany Československé... – S.118.
67. Правда. – 1925. – 29 марта. – № 72.
68. Klimek A. Voj o Hrad. 1. Hrad a Pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví / A. Klimek. – Praha, 1996. – S.365.
69. Мухтасипов М. Торжество правды. Из истории борьбы за становление ленинской интернациональной и национальной политики рабочего класса Чехословакии и его коммунистического авангарда / М. Мухтасипов. – М., 1983. – С.83.
70. Hlušíčková R. Šmeral... – S.250.
71. John M. Československý stát (1914–1938)... – S.337.

Yuriy Pop, Alexandr Kravchuk, Natalya Melnyk

**EVOLUTION OF BOHUMIR SHMERAL'S THINKING
ON THE CZECH NATIONAL QUESTION
(THE END OF XIX – THE FIRST QUARTER OF XX CENTURIES)**

Evolution of B. Shmeral's thinking on the Czech national question in the Habsburg Empire from the nineteenth century to the establish-

ment of the Czechoslovak Republic in 1918 is analyzed in the article. Shmeral's political activity during the interwar period is described.

Key words: *Austria-Hungary, B. Shmeral', social-democratic working party, Czech lands, people, nation, national question.*

Юрий Поп, Александр Кравчук, Наталья Мельник

**ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ БОГУМИРА ШМЕРАЛЯ НА ЧЕШСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС (КОНЕЦ XIX – ПЕРВАЯ ЧЕТВЕРТЬ XX вв.)**

В статье исследуется эволюция взглядов Б. Шмералья на чешский национальный вопрос в империи Габсбургов с конца XIX в. и до образования Чехословацкой республики в 1918 г., а также показана его политическая деятельность в межвоенный период.

Ключевые слова: *Австро-Венгрия, Б. Шмераль, социал-демократическая партия, чешские земли, народ, нация, национальный вопрос.*

Отримано: 2.09.2014.